

<https://rp.ll.ui.ac.ir/?lang=en>

Textual Criticism of Persian Literature

E-ISSN: 2476-3268

Document Type: Research Paper

Vol. 16, Issue 1, No. 61, Spring 2024

Received: 20/08/2023

Accepted: 11/12/2023

Translated Manuscript 2574: An Ancient Translation of *the Holy Quran*

Arezu Pooryazdanpanah Kermani

Associate Professor of Persian Language and Literature, Department of Persian Language and Literature,
Faculty of Language and Literature, Yazd University, Yazd, Iran
pooryazdanpanah@yazd.ac.ir

Abstract

Manuscript 2754 at the library of Astan Quds Razavi is one of the translated copies of *the Quran* dedicated to the fifteenth part of the scripture (from 17:16 to 18:73). The translation is written between the Arabic lines of *the Quran* and in Naskh style. The translator and writer of this manuscript are unknown but, due to the antiquity of the language and the script, it dates back to the fifth century AH. In the 6th century (AH), the manuscript was gifted by Abi al-Qasim's daughter, a lady from Khorasan. It has 53 pages each with the size of 17 × 25 cm, 5 lines of text, and 5 lines of translation. In terms of orthography, the text is free of mistakes, cross-outs, and left-outs. The verses in this ink-written script are in four colors (black, red, green, and yellow). The text of the translation is written between the lines of the verses in a small font but in a legible manner, and there is no trace of a specific dialect in it. Therefore, it cannot be attributed to a specific area. Considering the old script and phonetic, grammatical, and lexical features, the translation seems to belong to the 5th century (AH).

Keywords: Translation of *the Quran*, Translated Manuscript No. 2574, Equivalents, Prose of the 5th Century AH.

*Corresponding author

2476-3268© The Author(s).

Published by University of Isfahan

This is an open access article under the CC BY-NC 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0>).

10.22108/RPLL.2023.138789.2277

Introduction

In this old manuscript, the translator has adhered to the Arabic text, trying to be extremely careful in the matter of rendering the text, and providing a literal translation of the verses without any interference but by preserving the structure and features of the Arabic text. Thus, the translator is a literal translator in such a way that, in some cases, he has even included some letters in his translation. Based on the structure of the Persian language, however, it was not necessary to include those letters in the translation. In this manuscript, no special signs or symbols are used to distinguish ب from پ, ج from چ and ك from گ, and these letters are written without dots or any signs. The way of writing Zal Mo'jameh (ز) is one of the characteristics of the examined manuscript, which indicates the antiquity of the text and the language. Like in most of the texts belonging to the first period of Dari Persian, the scribe has written the superscript (ˆ) sign on the final syllable of the words ending in (و), both in simple words and with passive adjectives derived from verbs. In the prohibition verbs, the prohibition prefix is usually written as "Ma" (i.e. don't) and is rarely written separately. In negation verbs, in most cases, the negative prefix is written as "نه" and separate from the verb. One of the noteworthy points in the writing style of the translated text 2754 is the way of writing the connective "که" and the pronoun "و" in the form of "کو" in all the cases.

Materials and Methods

This research is of a fundamental type, and it was carried out through library work and by the comparative correction of manuscripts. The translated text was corrected and revived in a comparative manner. Then, the most important stylistic, linguistic, and literary features of the text were extracted.

Research Findings

The translated copy of *the Quran* number 2754 is important and can be examined in terms of how it is influenced by the Arabic language, how the equivalent words and grammatical structures are selected, and how the text looks orthographically. One of the prominent features of this translation is its being influenced by Arabic lexical and syntactic features and the structural reflection of the text of *the Qur'an*, a phenomenon that has been somewhat common among ancient translations due to the significant commitment of the translators to the source text. In the studied translated manuscript, considering the word-for-word rendering of the Quranic verses, the translated phrases do not match the Persian syntax, and the translator in most cases has used the construction of "infinitive + ی" to present equivalents for direct objects and emphasize the meanings of verbs.

In Farsi, unlike Arabic, adverbs of manner do not correspond to the agent, but, in the literal translation of Arabic sentences, this correspondence is sometimes seen. It is clear that such a case emerges from literal translation. The correspondence of adverbs of manner to agents is one of the cases that appeared in the translation under the influence of the structure of the Arabic language. Using singular verbs for plural subjects in accordance with the Arabic language is found in this translation. The translator has acted moderately in being influenced by the Arabic language, and, unlike other ancient translations of *the Holy Quran*, some structures of the Arabic language are not seen in his translation. The correspondence between the adjective and the noun as well as between the number and the pluralized noun is something for which no example is found in the translation under review. The translator has used plural adjectives in singular forms and has translated plural nouns into singular nouns. Converting passive structures to active ones is another example of ignoring the structure of the Arabic language in the studied translated text. The translator has converted all the passive verbs into active forms, which is one of the distinctions of the manuscript.

There was no evidence of it in any other old translation of *the Qur'an*.

In the translation under review, the translator has tried to use a Persian singular word for each singular Arabic word or, in case of inability, an eloquent combination. He has also avoided using Arabic words as much as possible. As in the translation of 2621 Arabic words, there are only 26 Arabic words, but the rest are Persian words. This indicates his skill in translation and knowledge of the Persian language. Considering the equivalents chosen in this translation, one can understand the age of the target manuscript.

In the translated text, there are many cases of change of letters. Most of the changes are related to the conversion of the phoneme ب to و. This conversion is one of the most common phonetic transformations in Dari Persian. Integration, deletion, and addition are the other language features of this version.

Some of the most important grammatical features of the translated manuscript 2754 include the use of consecutive past tense verbs, conditional and wish sentences, pluralism, adverbials, lack of unmarked utterances, pronoun او for the inanimate, use of certain words in other meanings, use of ب at the beginning of verbs, and the use of separate pronouns instead of connected ones.

Discussion of Results and Conclusions

The translated manuscript number 2754 is an old translation of *the Holy Quran* that dates back to the fifth century AH, and it is not influenced by any special dialect or accent. The translator has translated the verses literally and has been very careful to find equivalents and do lexical matchings. However, there are cases of deletion and addition in the translation. The literal translation has resulted in the influence of the Arabic language structure on direct objects, the correspondence of the mood to the agent, the mismatch of the verb and the subject, etc. However, the translator has not been so affected by the structure of the Arabic language as to improperly translate the style, contextual subtleties, numerals, plural forms, adjectives, adverbs, passive verbs, and prepositions.

The mentioned manuscript is eminent in terms of the originality of the words and the selection of equivalents, and the selected equivalents are a strong proof of the old age of the text. Borrowing words from Arabic in this translation is very rare. Phonological transformations, consecutive use of past verbs, expression of conditions and wishes, pluralism, use of certain words in other meanings, adding ب to the beginning of verbs, use of the pronoun او for the inanimate, use of adverb, writing the letters ب, پ, ج, چ, ک and گ the same way without any distinguishing marks, connecting the pronoun او to the connective که, writing the negation letter ن separately from the verb, writing the prohibition letter as م, and putting the superscript (ˆ) sign on the final syllable of the words ending in (ة) are all evidence that the text dates back to the first Dari Persian period, or the 5th century AH.

متن‌شناسی ادب فارسی

سال شانزدهم، شماره یکم (پیاپی ۶۱)، بهار ۱۴۰۳، ص ۹۳ - ۱۱۴

تاریخ وصول: ۱۴۰۲/۵/۲۹، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۹/۲۰

مقاله پژوهشی

سبک‌شناسی جزوه مترجم شماره ۲۵۷۴: ترجمه‌ای کهن از قرآن مجید

آرزو پوریزدان پناه* ، دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده زبان و ادبیات، دانشگاه یزد، یزد، ایران

pooryazdanpanah@yazd.ac.ir

چکیده

ترجمه‌های کهن فارسی از آیات شریف قرآن کریم در زمره ذخایر ارزشمند ادب فارسی است. این ترجمه‌ها، تشخیص و جایگاه ویژه و کم‌مانندی دارند. فرارگرفتن واژه‌های فارسی در برابر مفردات قرآنی و عربی در بیشتر این آثار، دریافت معنی درست و دقیق آنها را ساده و ملموس ساخته است. از سوی دیگر، به سبب گستردگی و تنوع کاربردی لغات حوزه‌ها و دوره‌های گوناگون زبانی در این متون، بررسی و شناخت ساختار لغات زبان فارسی از دیدگاه تاریخی بدون مراجعه به آنها ممکن نیست. یکی از ترجمه‌های کهن قرآن، جزوه مترجم شماره ۲۵۷۴ است که در کتابخانه آستان قدس نگهداری می‌شود. این ترجمه، زبانی استوار دارد و دربردارنده واژگانی سره و اصیل است. نسخه یادشده از نظر تاریخ ترجمه، تاریخ زبان و سیر تحول آن همچون دیگر ترجمه‌های کهن قرآن کریم، بسیار ارزنده و با اهمیت است. در این جستار، جزوه مترجم ۲۵۷۴ معرفی و روش مترجم آن در ترجمه، در کنار ویژگی‌های نسخه‌شناختی، زبانی، دستوری و رسم‌الخطی آن بررسی و تبیین خواهد شد. نام و نشان دقیق مترجم و کاتب و تاریخ قطعی و محل کتابت نسخه مشخص نیست؛ اما نتایج پژوهش حکایت از آن دارد که نسخه مورد بررسی متعلق به دوره نخست فارسی دری یعنی قرن پنجم هجری است و برابرنهاده‌های فارسی، دگرگونی‌های واجی، شاخه‌های دستوری و رسم‌الخط آن، کهنگی زبان ترجمه را در این ترجمه از قرآن کریم نشان می‌دهند. دقت فراوان در معادل‌یابی و برابرگزینی، تأثیرپذیری متعادل از ساختار زبان عربی، وام‌گیری اندک واژگان از زبان عربی، کاربرد حروف در معنای دیگر، جدانوشتن نشانه نفی از فعل، اتصال ضمیر «او» به «که» ربط، استعمال فعل ماضی پیاپی و به‌کارگیری وجه تحذیری برخی از شاخه‌های نسخه یادشده است.

واژه‌های کلیدی

ترجمه قرآن، جزوه مترجم ش. ۲۵۷۴، نسخه خطی، برابرنهاده‌ها، نثر قرن پنجم هجری.

*مسئول مکاتبات

2476-3268© The Author(s). Published by University of Isfahan

This is an open access article under the CC BY-NC 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

10.22108/RPLL.2023.138789.2277

۱ - مقدمه

متون مقدّس، تأثیرگذارترین متون مکتوب در جوامع انسانی محسوب می‌شوند. این متن‌ها از بدو پیدایش مورد توجه اندیشمندان و عموم مردم بوده و از زمان‌های بسیار دور به زبان‌های دیگر برگردانده شده‌اند. «ترجمه قرآن پیشینه بسیار کهنی دارد و به صدر اسلام برمی‌گردد» (رامیار، ۱۳۶۹، ص. ۶۵۳). از منظر تاریخی، زبان فارسی اولین زبانی است که قرآن بدان ترجمه شده است. ایرانیان، از آغاز شکل‌گیری زبان فارسی تاکنون دست‌اندرکار ترجمه قرآن بوده و در طول سده‌ها، صدها ترجمه و تفسیر فارسی از قرآن بر جای نهاده‌اند. براساس منابع تاریخی، سلمان فارسی نخستین مترجم قرآن به زبان فارسی است (اسفراینی، ۱۳۷۵، ص. ۸۱). همچنین ضحاک بن مزاحم بلخی (متوفی ۱۰۲ یا ۱۰۵ ق.)، عمرو بن عبید (متوفی ۱۴۴ ق.) و موسی بن سیار السواری (متوفی ۲۵۵ ق.) از اولین مفسران و مترجمان قرآن کریم به زبان فارسی بوده‌اند (سعیدی، ۱۳۸۹، ص. ۱۶۹).

در زمان منصور نوح سامانی (قرن ۴ ق.) نخستین ترجمه کامل و رسمی از قرآن کریم به نام ترجمه تفسیر طبری انجام پذیرفت. پس از اولین ترجمه رسمی قرآن، به مرور در طی دو سده پسین و شاید تا قرن‌ها بعد، به‌خصوص در قرن پنجم، ترجمه‌هایی با همین ویژگی و با پیروی از ترجمه رسمی قرآن به صورت پاره‌کتاب و یا ترجمه کامل، در هر دو قالب ترجمه و تفسیر عرضه گردید که از جمله این آثار می‌توان به ترجمه و تفسیر قرآن پاک، ترجمه قرآن قدس، ترجمه تفسیر عتیق نیشابوری، ترجمه و تفسیر سورآبادی، کشف‌الاسرار میبدی، تفسیر ابوالفتوح رازی و ... اشاره کرد (رضایی اصفهانی، ۱۳۹۱، ص. ۳۶-۶۶). پس از نخستین ترجمه رسمی قرآن در قرن چهارم هجری؛ ترجمه قرآن و تفسیر آن به زبان فارسی جای خود را در پژوهش‌های دینی و زبانی ایرانیان بازکرد و باعث توانمندشدن این زبان به‌ویژه در امر واژگان، واژه‌آفرینی و واژه‌سازی شد؛ از این رو ترجمه‌های کهن قرآن، گنجینه واژگان دینی و فکری ایرانیان به‌شمار می‌آیند که گوهرهای نابی از واژگان محلی و گویشی مترجمان گوناگون، به‌همراه واژه‌های ساخته‌شده به‌دست آنان را در خود حفظ کرده‌اند. همچنین بسیاری از واژه‌های دینی و حکمی فارسی با حضور در این ترجمه‌ها از خطر زوال و فراموشی در امان ماندند. این ترجمه‌ها به‌دلیل برخورداری از واژگان سره و اصیل پارسی و نیز ترسیم ویژگی‌های نثر فارسی آن روزگاران، بسیار توانگر و بس پربارند و از این منظر، در زبان فارسی همتایی ندارند. معرفی این ترجمه‌ها و بررسی ژرف‌کاوانه ویژگی‌های آوایی، واژگانی و ساختاری آنها در حوزه دانش‌های زبان‌شناسی، سبک‌شناسی و دستور تاریخی پژوهشی سزاوار توجه می‌نماید. از رهگذر تحقیق و تفحص در این گنجینه‌های ارزشمند است که باور دیرینگی و پیشینگی و غنای فرهنگی زبان فارسی عینیت می‌یابد.

از این رو، پژوهش حاضر ضمن معرفی ترجمه‌ای کهن از قرآن کریم با عنوان جزوه مترجم که به شماره ۲۷۵۴ در کتابخانه آستان قدس رضوی نگهداری می‌شود، به این سؤالات پاسخ خواهد داد: روش ترجمه در نسخه مدنظر چگونه است؟ ترجمه مذکور از نظر زبانی، لغوی و ادبی چه ویژگی‌هایی دارد؟

۱-۱ - پیشینه پژوهش

تاکنون پژوهش‌های متعددی در زمینه ترجمه‌های قرآن‌های کهن انجام شده که برخی از مهم‌ترین آنها به شرح

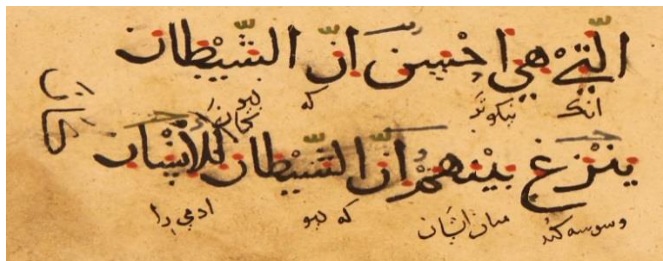
زیر است:

علیزاده (۱۳۹۱) در پژوهشی با عنوان «مقدمه، تصحیح و تعلیقات قرآن مترجم شماره ۲۰۵۳» با بررسی مختصات واژگانی، دستوری و رسم‌الخطی نسخه یادشده به ارزیابی میزان تأثیرپذیری ترجمه موردنظر از ترجمه‌ها و تفسیرهای پیش از خود پرداخته است. موسوی گرمارودی (۱۳۹۲) نیز در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود با عنوان «تصحیح قرآن مترجم شماره ۱۸۵۹» ضمن تصحیح نسخه یادشده، ویژگی‌های نگارشی، دستوری و سبکی آن را بررسی کرده است. شمشیرگراها (۱۳۹۸) در مقاله «مصحف ارزنده قرآن مترجم کتابخانه ملی (نسخه شماره ۳۹۷۹۵)» ضمن بررسی نسخه یادشده از نظر ویژگی‌های نسخه‌شناختی، رسم‌الخطی و زبانی به این نتیجه دست یافته است که تاریخ کتابت نسخه به قرن هفتم بازگشته و نسخه به گونه‌های زبانی هروی و سیستانی تعلق دارد. حاجی سیدآقایی (۱۳۹۸) در مقاله «ویژگی‌های زبانی قرآن مترجم ۲۰۰۳» به معرفی اجمالی نسخه مذکور پرداخته و با شرح مهم‌ترین ویژگی‌های رسم‌الخطی، دستوری و زبانی آن، فهرستی از واژه‌های برجسته قرآن مترجم ۲۰۰۳ را ارائه داده است. صفوی و همکاران (۱۴۰۰) در مقاله «نگاهی به برخی واژه‌های فرارودی در ترجمه قرآن موسوم به ۷۰۴» با بررسی ترجمه‌ای از قرآن متعلق به قرن هشتم هجری، برخی از واژه‌ها و افعال برجسته محلی و فرارودی را که در زبان فارسی دری کاربرد نداشته‌اند، گردآوری کردند و در نهایت با توجه به شباهت‌ها و همخوانی‌های دو قرآن مترجم ۷۰۴ و ۱۰۲۸، به این نتیجه دست یافتند که کاتب هر دو نسخه محمد بن ابراهیم ملقب به نجم‌الثوری (الدوری) است. سلطانی و مسیحی‌پور (۱۴۰۱) در مقاله «قرآن مترجم ۳۹۹۷ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران؛ گنجینه‌ای از فارسی ماوراءالنهری» با سنجش مختصات زبانی و دستوری نسخه یادشده با نسخه‌های ۹۹۹، ۲۰۴۶ و ۱۷۱۳ آستان قدس، دریافتند که قرآن ۳۹۹۷ متعلق به حوزه زبانی ماوراءالنهر است. چنان‌که مشاهده شد، تاکنون پژوهش مستقل یا مرتبطی درباره جزوه مترجم شماره ۲۵۷۴ انجام نشده است.

۲ - معرفی نسخه

نسخه خطی شماره ۲۷۵۴ کتابخانه آستان قدس رضوی یکی از جزوات مترجمی است که اختصاص به جزء پانزدهم قرآن کریم (از آیه ۱۶ سوره بنی‌اسرائیل تا آیه ۷۳ سوره کهف) دارد و ترجمه‌ای است از قرآن کریم که در لابه‌لای سطور و به خط نسخ تحریر شده است. این ترجمه از لحاظ رسم‌الخط و حرکات کلمات شایان توجه است. در سنت کتابت نسخه‌ها چنین مرسوم بوده است که اطلاعاتی مانند نام کتاب، نام نویسنده و نام سفارش‌دهنده نسخه را در «پشت» نسخه بنویسند (صفری آق‌قلعه، ۱۳۹۰، ص. ۲۶۵). از آنجا که برگ‌های آغاز و انجام بیشتر قرآن‌های مترجم فارسی افتادگی دارد؛ از این رو هیچ رد و نشانی از نویسندگان و تاریخ نگارش آنها در دست نیست. نسخه مورد بررسی نیز از این قاعده مستثنی نبوده، در نتیجه مترجم و کاتب این نسخه ناشناخته است؛ اما با توجه به کهنگی زبان و رسم‌الخط، می‌توان تاریخ کتابت آن را به قرن پنجم هجری منتسب کرد. این نسخه در قرن ششم هجری، از سوی خانم خراسان یعنی بنت ابی‌القاسم بن علی بن مانکدیم بن محمد بن محمد بن الحسن بن القاسم بن حمزه بن محمد بن جعفر بن عیسی بن علی بن الحسین (ع) وقف شده است (صدرایی خوبی، ۱۳۸۳، ص. ۸۳-۸۴). نسخه حاضر ۵۳ برگ دارد و ابعاد برگ‌ها ۲۵*۱۷ است و هر صفحه شامل ۵ سطر متن و ۵ سطر ترجمه می‌شود. اثر رطوبت‌دیدگی در حواشی تمامی برگ‌ها مشاهده می‌شود؛ اما متن

اثر آسیبی ندیده و کاملاً خواناست. ابتدای نسخه افتادگی دارد و در آن ۱۵ آیه نخستین سوره اسراء وجود ندارد. از نظر کتابت، نسخه فاقد اشتباه، خط خوردگی و از قلم افتادگی است؛ فقط در یک مورد فعل «کان» از قلم افتاده است که کاتب با علامت ابروی فرد (و نه زوج همانند امروز) آن را در متن اصلی آورده و به حاشیه نیز افزوده است (شکل ۱).

شکل ۱

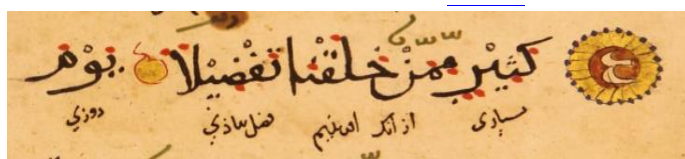
کاتب نسخه، آیات را به خط نسخ نوشته و برای این کار چهار مرکب مختلف به کار گرفته است: مشکی، شنگرف، سبز و زرد. حروف و الفاظ را با جوهر مشکی، اعراب را با جوهر قرمز، تشدید و مد و جزم و نشانه همزه وصل و وقف را با جوهر سبز و علامت آیه را با جوهر زرد نوشته است (شکل ۲).

شکل ۲

کاتب برای اعراب‌گذاری برخلاف شیوه متداول امروزی روشی متفاوت برگزیده، به این صورت که با مرکب شنگرف نقطه‌های مدور و درشت گذارده است و برای تمییز حرکات مختلف در اندازه نقطه‌ها هیچ تفاوتی قائل نشده است. این تفاوت فقط از سطح حرف معلوم می‌شود؛ یعنی اگر نقطه بالای حرف قرار داشته باشد، منظور از آن فتحه است؛ اگر زیر حرف باشد، مفهوم کسره را دارد و اگر درست بالای مرکب حرف گذارده شده باشد، مقصود از آن ضمه است. برای تنوین نیز از دو نقطه روی یکدیگر استفاده شده است. «این شیوه ظاهراً از زبان سریانی گرفته شده است و تا قرن دوم هجری بیشتر رواج پیدا نکرد؛ زیرا مالک بن انس (متوفی ۱۷۹م) در تلاوت قرآن مخالف اعراب‌گذاری بود» (حافظ محمود خان شیرانی، به نقل از: [رواقی، ۱۳۸۳، ص. ۲۵](#)).

برای نشان‌دادن ربع حزب یا نصف حزب در حاشیه صفحات از دوایر زرین دانه‌نشان استفاده شده که در میان آنها حروف مقطع الفبا نوشته شده است (شکل ۳).

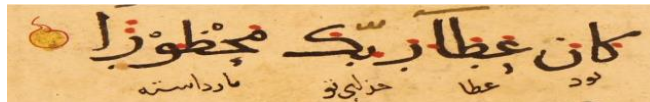
شکل ۳

همچنین کاتب هر ده آیه را با علامتی شبیه سرو در حاشیه، مشخص کرده است (شکل ۴).

شکل ۴

و بعد از هر آیه ترنج کوچکی از شنگرف و طلا به نشانه پایان آیه کشیده است (شکل ۵).

شکل ۵

متن ترجمه بین سطور آیات با خط نسخ ریز و خوانا نوشته شده است و تأثیرپذیری از لهجه‌ای خاص در آن به چشم نمی‌خورد؛ برای این اساس نمی‌توان آن را به ناحیه‌ای خاص نسبت داد. با توجه به رسم الخط کهن و ویژگی‌های آوایی، دستوری و واژگانی به نظر می‌رسد متعلق به قرن پنجم هجری باشد.

۲-۱- ویژگی‌های رسم الخطی

الف) در این نسخه برای تمییز و تشخیص «ب» از «پ»، «ج» از «چ» و «ک» از «گ» هیچ نشانه یا علامت خاصی به کار نرفته است و این حروف همانند هم بدون نقطه و یا سرکج نوشته شده‌اند. نحوه نوشتن ذال معجمه یکی از شاخصه‌های رسم الخطی نسخه مورد بررسی است که دلالت بر کهنگی و قدمت متن و زبان آن دارد. «ذال معجم در زبان این دوره بدل از «ت» مرحله فارسی میانه است که پس از مصوتی یا یک صامت آوایی قرار داشته است. این صامت در دوره‌های بعد همه‌جا به «د» بدل شده و تنها در چند کلمه، کاتب ذال معجم حفظ شده که تلفظ آن مانند «ز» است» (ناتل خانلری، ۱۳۵۲، ص. ۲۱۱/۲). «دیدند»، «کودکی»، «خدای»، «خواهد»، «فرستادیم»، «شد»، «بدان»، «بامداد»، «می‌گردانید»، «باذها» و «بوذ» نمونه‌ای از کلماتی است که در آنها ذال معجمه به کار رفته است:

«فَأَنْطَلَقًا حَتَّىٰ إِذَا لَقِيَا غُلَامًا فَقَتَلَهُ» «برفتند تا چن دیدند کودکی، بکشت او را» (۴۸ الف)

«قَالَ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ صَابِرًا» «گفت یاوی مرا اگر خدای خواهد شکیب» (۴۷ الف)

«أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ فَأَصْبَحَ هَشِيمًا تَذْرُوهُ الرِّيَّاحُ وَكَانَ اللَّهُ عَلَيَّ كُلِّ شَيْءٍ مُّقْتَدِرًا»

«چن آبی که فرستادیم آن را از آسمان، آمیخته شد بدان نبات زمین، بامداد کرد خشک‌شده، می‌گردانید آن را

باذها، و بوذ هست خدای بر همه‌چیز توانا» (۴۰ ب)

ب) «چه» در کلمات «آنچه» و «بدانچه» بدون «ه» پایانی آورده شده است:

«وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ» «و مه‌گوی آنچه نیست ترا بدان علم» (۶ ب)

«فَيُغْرِقُكُمْ بِمَا كَفَرْتُمْ» «تا غرق‌گرداند شما را بدانچ کافر شدید» (۱۶ الف)

ج) «که» در کلمات «هرکه»، «چنانکه»، «اینکه»، «بدانکه» و «آنکه» بدون «ه» پایانی آورده شده است:

«وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَىٰ وَأَضَلُّ سَبِيلًا» «و هرک باشد در این جهان نابینا، او در آن جهان

نابینای بود، و گمراه‌تر راهی» (۱۷ الف)

«أَوْ تُسْقَطِ السَّمَاءَ كَمَا زَعَمَتْ عَلَيْنَا كِسْفًا» «یا اوکنی آسمان را چنانک می‌گویی بر ما پاره‌پاره» (۲۱ ب)

«ذَلِكَ جَزَاؤُهُمْ بِأَنَّهُمْ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا» «آن است پاداش ایشان به اینک ایشان کافر شدند به آیات ما» (ب ۲۳)
 «وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَىٰ مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا» «و چگونه صبر کنی بدانک نه‌داشته‌یی بدان آگاهی» (الف ۴۷)
 «وَرَبِّكَ أَعْلَمُ بِمَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» «و خدای شما داناتر است به آنک بر آسمان‌ها و زمین است» (ب ۱۱)
 (د) از نکات شایان توجه در رسم‌الخط جزوه مترجم ۲۷۵۴، طریقه نوشتن «که» ربط و ضمیر «او» است که در تمامی موارد به صورت متصل «کاو» نوشته شده است:

«لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا» «در نمی‌یابید شما تسبیح ایشان کاو هست بردبار آمرزنده» (ب ۸)
 «فَإِنَّهُ كَانَ لِلْأَوَّابِينَ غَفُورًا» «کاو هست بازگردندگان را آمرزنده» (ب ۳)
 «إِنَّهُ كَانَ بَعْبَادَهُ خَبِيرًا بَصِيرًا» «کاو هست به بندگان خود دانا بینا» (ب ۴)
 «فَلَا يُسْرِفُ فِي الْقِتْلِ إِنَّهُ كَانَ مَنصُورًا» «اسراف مکناد در کشتن کاو بود یاری کرده» (ب ۵)
 (ه) در فعل‌های نفی، در بیشتر موارد نون نفی به صورت «نه» و جدا از فعل نوشته شده است:
 «وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ» «و نه فرستیم پیغامبران را مگر مژده‌دهان و بیم‌نمایان» (الف ۴۴)
 «وَمَا أَظُنُّ أَنْ تَبِيدَ هَذِهِ أَبَدًا» «نه پندارم که هلاک شود این هرگز» (الف ۳۸)
 «وَمَا مَنَعَنَا أَنْ نُرْسِلَ بِالْآيَاتِ» «و باز نه داشت ما را که فرستیم آیت‌ها را» (الف ۱۳)
 در برخی موارد نون نفی به صورت پیوسته به فعل آورده شده است. این امر بیشتر در فعل‌های مرکب و پیشوندی نمود پیدا کرده است:

«وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَدًا» «و ستم نکند خدای تو بر هیچ‌کس» (الف ۴۲)
 «وَلَا يُشْرِكُ فِي حُكْمِهِ أَحَدًا» «و انباز نکرد در حکم خود هیچ‌کس را» (الف ۳۵)
 «وَمَا مَنَعَ النَّاسَ أَنْ يُؤْمِنُوا إِذْ جَاءَهُمُ الْهُدَىٰ»
 «و بازداشت مردم را که بگردند چن آمد به ایشان راه راست» (ب ۴۳)
 (و) در فعل‌های نهی پیشوند نهی در بیشتر موارد به صورت «ما» پیوسته و به‌ندرت به صورت جدا نوشته شده است:

«وَلَا تَسْتَفْتِ فِيهِمْ مِنْهُمْ أَحَدًا» «و خبر مپرس در کار ایشان از ایشان کسی را» (الف ۳۴)
 «وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» «و نزدیک مشوید به‌خواستہ یتیم مگر بدانک آن نیکوتر» (ب ۵)
 «وَلَا تَقُولَنَّ لِسَىٰءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَلِكَ غَدًا» «و مه‌گوی چیزی را من کننده‌ام آن را فردا» (ب ۳۴)
 (ز) در نسخه مورد بررسی همانند بیشتر متن‌هایی که از دوره نخستین فارسی دری در دست است، کاتب علامت فتحه را روی هجای پایانی کلمات مختوم به «های بیان حرکت»، چه در کلمات بسیط و چه در صفت مفعولی مشتق از فعل، نوشته است:

«كَانَ سَعِيَهُمْ مَشْغُورًا» «هست کار ایشان پسندیده» (الف ۲)
 «وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا» «و گو ایشان را گفتار آزاده» (الف ۳)
 «وَأَوْفُوا الْكَيْلَ إِذَا كِلْتُمْ» «و تمام بدهید پیمانہ، چن پیماید» (الف ۶)
 امید است بقیه قسمت‌های این ترجمه نفیس به‌دست آید تا با درکنار هم نهادن آنها ترجمه کامل و کهنی از قرآن فراهم شود.

۲-۲- روش ترجمه

در این ترجمه، مترجم به متن عربی پای‌بند بوده و کوشیده است نهایت دقت و احتیاط را در امر ترجمه داشته باشد و بدون هیچ‌گونه دخل و تصرفی ترجمه‌ای تحت‌اللفظی از آیات ارائه دهد و ساختار و ویژگی‌های متن عربی را حفظ کند. مترجمان کهن در مواجهه با متن قرآن عملکردی متفاوت با سایر متون داشته‌اند. آنها بنیاد کار خود را بر ترجمه لفظ‌به‌لفظ قرار دادند؛ «با آنکه فتوای فقیهان را در دست داشتند و می‌توانستند قرآن را آن چنان‌که شایسته است به فارسی برگردانند، باز در مقابل نص مقدس چنان دچار تردید و تزلزل شدند که یک‌باره زبان معمول خود را رها کرده، در بیشتر جای‌ها به امر واژه‌یابی بسنده کردند ... احساس عجز در برابر وحی خداوندی از یک‌سو و بیم لغزش از سوی دیگر فکر و قلم مترجمان را چنان گرفتار می‌داشت که ایشان دیگر در ترجمه‌های فارسی خود یک‌دم احساس آزادی نمی‌کردند و سرانجام چاره کار را در آن دیدند که از رساندن پیغام، از زبان مبدأ به زبان مقصد چشم‌پوشند و تنها به یافتن معادل‌هایی برای واژه‌های عربی اکتفا کنند و سپس آنها را، یک‌به‌یک زیر الفاظ قرآن بنگارند» (آذرنوش، ۱۳۷۵، ص. ۳۲-۳۳). نمونه‌ای از ترجمه لفظ‌به‌لفظ مترجم این نسخه را می‌توان در ترجمه آیه ۵۸ سوره کهف مشاهده کرد:

«وَرَبِّكَ الْغَفُورُ ذُو الرَّحْمَةِ لَوْ يُؤَاخِذُهُمْ بِمَا كَسَبُوا لَعَجَلْ لَهُمُ الْعَذَابَ بَلْ لَهُمْ مَوْعِدٌ لَنْ يَجِدُوا مِنْ دُونِهِ مَوْئِلًا»

«و خدای تو آمرزگار است با رحمت، اگر بگیردشان بدانچ کردند شتاباند ایشان را عذاب، نه کایشان را وعده

است، نیاوند از فروذ آن پناهی» (۴۵ الف)

گرایش مترجم به ترجمه تحت‌اللفظی به‌گونه‌ایست که در مواردی حتی برخی از حروف را در ترجمه خود آورده است که با توجه به ساختار زبان فارسی، آوردن آن حروف در ترجمه ضرورتی نداشته است. آذرنوش در این‌باره می‌نویسد: «اصرار بر ترجمه تحت‌اللفظی، گاه موجب پیداشدن عباراتی شده که به‌راستی قابل درک نیستند. به‌طور مثال برخی از فعل‌های عربی با باء متعدی می‌شوند و ناچار آن باء در زبان فارسی هیچ نقشی نمی‌تواند داشته باشد؛ با این همه، وسواس مترجم در بازگوکردن یک‌یک کلمات قرآنی، او را بر آن داشته که عبارت *يَاتِ بِكُمُ اللَّهُ* را چنین ترجمه کند: *بیاورد بشما خدای*» (آذرنوش، ۱۳۷۵، ص. ۳۴). از نمونه‌های ترجمه حروف در نسخه مورد بررسی این مقاله می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

«وَحَفَفْنَا هُمًا بَنَخْلًا» (و در پیرامن آن درآوردیم به خرمابنان) (۳۷ ب)

«أَوْ تَأْتِي بِاللَّهِ وَالْمَلَائِكَةُ قَبِيلًا» (یا آری (= آوری) به خدای و فرشتگان را برابر) (۲۱ ب)

«وَمَا تُرْسِلُ بِالْآيَاتِ إِلَّا تَخْوِيفًا» (و نه فرستادیم به آیت‌ها مگر بیم بوذن را) (۱۳ ب)

مترجم کوشیده است تا چیزی از خود بر متن ترجمه نیفزاید؛ اما در موارد اندک و انگشت‌شماری در معادل‌گزینی برای یک واژه به ذکر مترادفات پرداخته است؛ مانند: «و روزی دادیم‌شان از پاک‌ها و خوش‌ها» در ترجمه «وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ» (۱۶ ب). پاک‌ها و خوش‌ها دو برابر‌نهاده‌ایست که مترجم برای واژه «الطَّيِّبَاتِ» ذکر کرده است.

آوردن «ناسپاسی» در کنار «کافری» به‌عنوان معادل «كُفُورًا» و نیز آوردن «رفق‌گاهی» و «تکیه‌گاهی» به‌عنوان معادل «مُرْتَفَقًا» نمونه‌های دیگری از مصادیق افزایش در ترجمه مورد نظر است:

«فَأَبَى الظَّالِمُونَ إِلَّا كُفُورًا» (سرباززند ستمکاران مگر کافری و ناسپاسی) (۲۴ الف)

«وَسَاءَتْ مُرْتَفَقًا» (و بد رفق‌گاهی و تکیه‌گاهی) (۳۶ ب)

گاهی کلمه افزوده به ترجمه از نوع ذکر مترادفات نبوده و مترجم خود، برای روانی و وضوح هرچه بیشتر ترجمه، کلماتی را به ترجمه افزوده است؛ مانند ترکیب «سخنان باقی مانده» در برابر واژه «الباقیات»
 «وَأَلْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا»

«و سخنان باقی مانده نیکان بهتر است نزدیک خدای تو، پاداش و بهتر است امید را» (۴۱ الف)

همچنین مترجم در ترجمه آیه «وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ مُّقْتَدِرًا» «و بود هست خدای بر همه چیز توانا» (۴۰ ب) با توجه به اینکه خبر «کان» یکی از صفات جلاله حق تعالی است، افزون بر آوردن معادل لغوی «کان» فعل «هست» را به ترجمه افزوده است تا ضمن حذف مفهوم زمان از فعل یادشده، معنای دوام و ثبوت آن صفت به عبارت راه یابد.

در موارد معدودی حذفیاتی در ترجمه نیز به چشم می خورد. در ترجمه آیه «وَكَانَ الْإِنْسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا» «و بود آدمی چیزی به خصومت» (۴۳ ب) ترجمه واژه «أَكْثَرَ» مشاهده نمی شود. همچنین در ترجمه آیه «قُلْ سُبْحَانَ رَبِّيَ هَلْ كُنْتُ إِلَّا بَشَرًا رَسُولًا» «گو پاک است خدای، هیچ هستم مگر آدمی پیغامبر» (۲۲ الف) «خدای» معادلی است که برای واژه «رَبِّي» ذکر شده و معادل ضمیر «ی» در ترجمه آیه نمود پیدا نکرده است.

دیگر حذفیات ترجمه، مرتبط با ترجمه حروف است که در بیشتر موارد مترجم ترجمه حروف را به ویژه حرف «ف» (پس) را در ترجمه نیاورده است؛ مانند:

«فَفَسَّقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّي» «برون شد از فرمان خدای خود» (۴۲ ب)

«وَوَحَّشَرْنَاَهُمْ فَلَمْ نُعَادِرْ مِنْهُمْ أَحَدًا» «و برانگیزانیم شان بنگذاریم از ایشان هیچ کس» (۴۱ الف)

«فَضْرَبْنَا عَلَى آذَانِهِمْ فِي الْكَهْفِ سِنِينَ عَدَدًا» «بزیدیم بر گوش هایشان در غار سالها بسیار» (۲۹ ب)

حروف «أ»، «و»، «إِنَّ» و «لَنْ» از دیگر حروفی است که مترجم در ترجمه خود معادل فارسی آنها را نیاورده است: «بَلْ زَعَمْتُمْ آلْنَ نَجْعَلْ لَكُمْ مَوْعِدًا» «بل که دعوی کردی که نکنیم شما را وعده گاهی» (۴۱ ب) همان طور که مشاهده می شود در ترجمه آیه یادشده حروف «أ» و «لَنْ» ترجمه نشده است. همچنین است ترجمه نشدن حروف «و»، «ف» و «إِنَّ» در آیات زیر:

«وَيَوْمَ يَقُولُ نَادُوا شُرَكَائِيَ» «روزی که گوید آواز دهید انبازان من» (۴۳ الف)

«فَإِنِّي نَسِيتُ الْحُوتَ» «من فراموش کردم ماهی» (۴۶ الف)

۲ - ۳ - ویژگی های ترجمه

نسخه مورد بررسی از نظر چگونگی تأثیرپذیری از زبان عربی، نحوه معادل‌یابی و واژه‌گزینی، مختصات دستوری و رسم‌الخطی حائز اهمیت و قابل بررسی است. در ادامه به برخی از مهم‌ترین شاخصه‌های آن پرداخته خواهد شد:

۲ - ۳ - ۱ - تأثیرپذیری از زبان عربی

یکی از ویژگی‌های بارز این ترجمه، تأثیرپذیری آن از صرف و نحو عربی و گرت‌برداری ساختاری از متن قرآن است. پدیده‌ای که در میان ترجمه‌های کهن، به دلیل التزام قابل توجه مترجمان به متن مبدأ تاحدودی مرسوم و متداول بوده است. این مسئله که تا حد بسیاری از امانت‌داری علمای پیشین پرده برمی دارد، در پایه‌گذاری و تحکیم روش ترجمه واژه‌به‌واژه مؤثر بوده است (شهبازی، ۱۴۰۰، ص. ۱۰). در ادامه مهم‌ترین نمودهای تأثیرپذیری از صرف و نحو عربی در ترجمه مورد نظر بررسی خواهد شد.

۲ - ۳ - ۱ - ساختار مفعول مطلق

کاربرد مفعول مطلق در زبان فارسی تحت تأثیر نحو عربی و از رهگذر ترجمه پدید آمده است. مفعول مطلق در

زبان فارسی همچون قید عمل می‌کند و در زمره قیده‌های کیفیت و حالت به‌شمار می‌آید. برخلاف زبان عربی، مفعول مطلق در زبان فارسی کاربرد چندانی نداشته و «در آثاری که از عربی ترجمه شده است، بسیار است و آشکار است که با ساختمان زبان فارسی چندان منطبق نیست» (فرشیدورد، ۱۳۸۰، ص. ۳۴۵). در جزوه مترجم شماره ۲۷۵۴، با توجه به رویه مترجم برای ترجمه لفظ به لفظ آیات، عبارات ترجمه‌ای به سیاق فارسی نبوده و مترجم در بیشتر موارد از ساخت «مصدر + ی» برای ارائه برابرنهاده‌های مفعول مطلق و تأکید بر مفهوم فعل جمله استفاده کرده است:

«وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَىٰ كَثِيرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا» «فضل نهادیم‌شان بر بسیاری از آنک آفریدیم فضل‌نهادنی» (۱۶ ب)
 «فَدَمَّرْنَاهَا تَدْمِيرًا» «ما هلاک کردیم ایشان هلاک‌کردنی» (۱ الف)

گفتنی است که مترجم در ترجمه مفعول مطلق نوعی از افزودن «ی» به مصدر خودداری کرده است. مفعول مطلق نوعی (بیانی) مصدری است منصوب که برای دلالت بر کیفیت وقوع فعل به‌همراه صفت یا مضاف‌الیه می‌آید؛ مانند: «اصْبِرْ صَبْرًا جَمِيلًا» یا «اصْبِرْ صَبْرَ الْمُتَّقِينَ» (حسن، ۱۳۸۴، ص. ۱۹۷/۲). در آیات زیر «سَعِيهَا» و «جَزَاءٌ مَوْفُورًا» مفعول مطلق نوعی هستند که «کاران» و «پاداش تمام‌کرده» بدون «ی» مصدری به‌عنوان معادل‌های آنها ذکر شده است:

«وَمَنْ أَرَادَ الْآخِرَةَ وَسَعَىٰ لَهَا سَعْيَهَا» «و هرک خواست آن جهان و کارکرد آن را کاران» (۱ ب)
 «فَإِنَّ جَهَنَّمَ جَزَاءٌ مَوْفُورًا» «به درستی که دوزخ پاداش شما است، پاداش تمام‌کرده» (۱۴ ب)

۲ - ۱ - ۳ - ۲ - مطابقت حال با صاحب حال (ذوالحال)

در فارسی، حال (قید حالت) برخلاف عربی با صاحب حال (ذوالحال) مطابقت نمی‌کند؛ اما در ترجمه تحت‌اللفظی از جمله‌های عربی، گاهی این مطابقت دیده می‌شود و پیداست که چنین موردی تحت تأثیر ترجمه به‌وجود آمده است (شهبازی، ۱۴۰۰، ص. ۱۴). مطابقت حال با صاحب حال از مواردی است که در ترجمه مورد بررسی تحت تأثیر ساختار زبان عربی نمود پیدا کرده است؛ «بیداران»، «خوفتگان» (خفتگان)، «پرسندگان»، «مژده‌دهان» و «بیم‌نمایان» از جمله حال‌هایی هستند که به‌صورت جمع برای «ایشان»، «جرم‌کاران» و «پیغامبران» (صاحب حال جمع) ذکر شده‌اند:

«وَتَحْسَبُهُمْ أَيْقَاظًا وَهُمْ رُقُودٌ» «و پنداری‌شان بیداران و ایشان خوفتگان» (۳۱ ب)
 «فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مَشْفَعِينَ مِمَّا فِيهِ» «و بنهند نامه را بینی جرم‌کاران را پرسندگان از آنچه در آن بود» (۴۱ ب)
 «وَمَا تُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ» «و نه فرستیم پیغامبران را مگر مژده‌دهان و بیم‌نمایان» (۴۴ الف)

۲ - ۱ - ۳ - ۲ - عدم تطابق فعل و فاعل

در زبان عربی هرگاه فعل در ابتدای جمله ذکر شود و فاعل بعد از آن بیاید، حتی اگر فاعل جمع باشد، فعل به‌صورت مفرد می‌آید (شرتونی، ۱۳۹۶، ص. ۴۲/۴). مترجم در ترجمه آیه «وَرَأَى الْمُجْرِمُونَ النَّارَ» «و دید مجرمان آتش را» (۴۳ الف) به تبعیت از ساختار زبان عربی، با وجود اینکه فاعل یعنی مجرمان، جمع است، فعل را به‌صورت مفرد ترجمه کرده است.

۲ - ۱ - ۳ - ۲ - ترکیب «أصبح + خبر»

أصبح و مشتقات آن در بیشتر موارد به‌صورت فعل کمکی و در معنای «صَارَ» (صیوروت، دگرگونی و شدن) کاربرد دارد. «در این‌گونه ساختارها این فعل دیگر هسته مرکزی جمله به‌شمار نمی‌آید، بلکه در کنار سایر عناصر

جمله، مقصود و معنای دیگری افاده می‌کند» (شهبازی، ۱۴۰۰، ص. ۱۱). در نسخه مورد بررسی، مترجم در ترجمه این فعل به صورت دوگانه عمل کرده است؛ یعنی در یک مورد «أَصْبَحَ» را با توجه به ساختار کلی آیه و نحو عربی در معنای اصلی خود (شدن و صبرورت) معنا کرده است:

«وَأَحِيطَ بِثَمَرِهِ فَأَصْبَحَ يُقَلِّبُ كَفَّيْهِ عَلَى مَا أَنْفَقَ فِيهَا» «و پیرامن میوه آن درگیرند، شود می‌گرداند دو کف خویش بر آنچه نفقه کرد در آن» (۳۹ ب)

و در دو مورد دیگر «أَصْبَحَ» را در معنای اصیل و تام و بدون توجه به ساختار جمله و زبان عربی ترجمه کرده و برای آن معادل «بامدادکردن» را آورده است:

«فَأَصْبَحَ هَشِيمًا» «بامداد کرد خشک شده» (۴۰ ب)

«فَتُصْبِحُ صَعِيدًا زَلَقًا» «بامداد کند هامون نرم» (۳۹ ب)

گفتنی است مترجم در تأثیرپذیری از زبان عربی جانب اعتدال را نگه داشته و برخلاف دیگر ترجمه‌های کهن قرآن کریم، برخی از ساختارهای زبان عربی در ترجمه‌اش راه پیدا نکرده است. مطابقت میان صفت و موصوف و نیز مطابقت میان عدد و معدود از مواردی است که در ترجمه مورد بررسی مصداقی برای آنها یافت نشد. در این ترجمه، مترجم برای موصوف جمع صفت را به صورت مفرد آورده و معدود جمع را به صورت مفرد ترجمه کرده است:

«وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى تِسْعَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ» «به درستی که دادیم موسی را نه آیت روشن» (۲۴ ب)

در ترجمه آیه یادشده «آیات» معدود عدد «تسع» است که در ساختار زبان عربی به صورت جمع آورده شده و صفت آن، «بیّنات»، نیز جمع است؛ اما چنان‌که مشاهده می‌شود مترجم آن را به صورت «نه آیت روشن» ترجمه کرده است. آیه مرتبط با مدت زمان خوابیدن اصحاب کهف مصداق دیگری است که می‌توان عدم تطابق عدد و معدود را در آن مشاهده کرد:

«وَلَبِثُوا فِي كَهْفِهِمْ ثَلَاثَ مِائَةٍ سِنِينَ وَازْدَادُوا تَسْعًا» «و بیبودند در غار ایشان تا سیصد سال و بیفزودند نه سال»

(۳۴ ب)

تبدیل ساختار جملات مجهول به معلوم نمونه دیگری از نادیده گرفتن ساختار زبان عربی در جزوه مترجم ۲۷۵۴ است. مترجم تمامی فعل‌های مجهول را به صورت معلوم ترجمه کرده و این امر از اختصاصات نسخه مورد بررسی است که در هیچ‌یک از ترجمه‌های کهن قرآن و جزوات مترجم دیگر مصداقی برای آن یافت نشد:

«وَأَنْتَ مَا أَوْحَىٰ إِلَيْكَ مِنْ كِتَابِ رَبِّكَ» «برخوان آنچه وحی می‌کنند به تو از نامه خدای تو» (۳۵ الف)

«وحی می‌کنند» معادلی است که مترجم برای فعل مجهول «أَوْحَىٰ» آورده است. همچنین در آیه زیر فعل

مجهول «رُدِدْتُ» را به صورت معلوم «بازگرداندند» ترجمه کرده است:

«وَأَنْتَ رُدِدْتُ إِلَىٰ رَبِّي لِأَجْدَنَ خَيْرًا مِنْهَا مُنْقَلَبًا» «و اگر بازگرداندند مرا با خدای من، به درستی که بیاوم بهتر از

آن جای بازگشتی» (۳۸ ب)

در پاره‌ای از موارد، مترجم در ترجمه حروف جر از سبک و سیاق زبان فارسی تأثیرپذیرفته و با وجود اینکه می‌توانسته معادلی از میان حروف اضافه فارسی برای آن حرف جر ذکر کند؛ اما آن را به صورت «را» ترجمه کرده است:

«قَالَ لِفَتَاهُ أَتَنَا عَدَاءَنَا» گفت شاگرد خود را بده ما را چاشت ما» (۴۶ الف)

آوردن معادل جمع برای اسم مفرد و تغییر ضمیر از دیگر مواردی است که نمایانگر بی‌توجهی مترجم به ساختار زبان عربی است: «أَنَا أَقَلُّ مِنْكَ مَالًا وَوَلَدًا» «من کمترم از تو به مال و فرزندان» (۳۹ الف) در ترجمه یادشده «فرزندان» معادلی است که مترجم برای واژه مفرد «وَلَدًا» ذکر کرده است.

همچنین است قرارداد «دعوی کردی» در برابر «زَعَمْتُمْ» که جمع مذکر مخاطب است: «بَلْ زَعَمْتُمْ أَلَّنْ نَجْعَلَ لَكُمْ مَوْعِدًا» «بل که دعوی کردی که نکنیم شما را وعده‌گاهی» (۴۱ ب) و آوردن ضمیر «تو» به‌عنوان معادل برای ضمیر مفرد غایب «ه»: «وَدَخَلَ جَنَّتَهُ» «و درشد در بوستان تو» (۳۷ ب). به‌نظر می‌رسد دو مورد اخیر با توجه به اینکه مابه‌ازای دیگری برای آن در نسخه مورد بررسی یافت نشد، به‌دلیل بدخوانی یا بدشنیدن کاتب بوده باشد.

۲ - ۳ - ۲ - برابر نهادن واژه‌های فارسی

قرآن‌های مترجم به‌دلیل اشمال آنها بر واژه‌های اصیل فارسی گنجینه‌هایی گرانبها و ارزشمند به‌شمار می‌آیند. هنر اصلی و شاهکار مترجمان قرآن‌های کهن، واژه‌گزینی، معادل‌جویی یا معادل‌سازی بوده است. مترجمان قدیم هرچند در برابر ساختار نحوی قرآن، ابتکار عملی از خود نشان نداده و تسلیم آن شده‌اند؛ در برابر کلمات قرآن، مسئله این‌گونه نبوده و عمده تلاششان انتخاب واژگان اصیل فارسی بوده است؛ «هرچند در کار جمله‌پردازی و دستور، از پذیرفتن هرگونه مسئولیت سرباز زده‌اند، در عوض، در مقابل واژگان نو و ناآشنای قرآن کریم دلیری کرده‌اند و تقریباً در ازای همه آنها واژه‌ای از چشمه‌های پر بار زبان خود برگزیده و بر نهاده‌اند. در زمینه باورهای دینی، از خداشناسی و آفرینش گرفته تا فرجام‌شناسی، از منابع کهنی که نیک می‌شناختند بهره‌گرفتند و کلماتی را که گاه امروز برایمان غریب می‌نماید، در مقابل کلمات عربی به‌کار برده‌اند» (آذرنوش، ۱۳۷۵، ص. ۴۲).

در ترجمه مورد بررسی، مترجم کوشیده است در قبال هر کلمه مفرد عربی، یک کلمه مفرد فارسی یا در صورت ناتوانی یک ترکیب فصیح بیاورد؛ چنان‌که در ترجمه ۲۶۲۱ کلمه عربی، فقط از ۲۶ کلمه عربی استفاده کرده و بقیه کلمات فارسی است و این امر حکایت از قدرت ترجمه و احاطه وی بر زبان فارسی دارد. برخی از واژگان ارزشمند فارسی این ترجمه عبارتند از:

واژه قرآنی	برابر نهاد فارسی	واژه قرآنی	برابر نهاد فارسی
كُفُورًا	ناسپاسی	أَسَاوِرَ	دست‌برنجن‌ها
آثار	پیها	الْقُرُونِ	گروهان
مَسْحُورًا	جادوی رسیده	الْمَلْعُونَةَ	نفریده
قاصفا من الريح	بازی کشتی‌شکن	وَكِبَلًا	کارگزاری / کاردانی
إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ	برادران دیوان	إِنَائًا	مادگان
الرَّقِيمِ	آن تخته که نام انسان بدان نبسته بود	سَعِيهَا	کاران
ابن السبيل	راه‌گذری	تَرْجُوهَا	اومید می‌داری
يَفْقَهُوهُ	دریابند (دریابند)	أَدْبَارِهِمْ	پاشنه‌ها
يَسْتَمْعُونَ	می‌نیوشند	دُونَهُ	فروذ
فَتَبِلًا	مقدار آنک میان دو انگشت یافته شود	مَوْفُورًا	تمام کرده
مَشْهُودًا	حاضر کرده	خَسَارًا	زیان‌کاری
ظَهِيرًا	یار		

با توجه به معادل‌های برگزیده در این ترجمه می‌توان به قدمت نسخه مورد نظر پی برد. مترجم در تمامی موارد به جای واژه شیطان از معادل «دیو» استفاده کرده است؛ مانند:

«إِنَّ الْمُبَدَّرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِرَبِّهِ كَفُورًا»

«که اسراف‌کنندگان باشند برادران دیوان، و هست دیو خدای خود را ناسپاس» (۴ الف)

کم‌وبیش همه مترجمان سده‌های چهارم و پنجم هجری، کلمه شیطان را دیو ترجمه کرده‌اند (آذرنوش، ۱۳۷۵، ص. ۴۰). این درحالی است که از قرن پنجم به بعد اصل واژه، یعنی شیطان، در ترجمه‌ها به کار رفته است.

به کاربردن «کی» در معنای «چه وقت» یکی از دیگر از برابرنهاده‌هایی است که نمایانگر دیرینگی نسخه مورد بررسی است: «وَيَقُولُونَ مَتَى هُوَ قُلْ عَسَى أَنْ يَكُونَ قَرِيبًا» (و گویند: کی خواهد بود این؟ گو مگر که هست نزدیک) (۱۰ ب).

در کنار گزینش لغت‌های اصیل فارسی، ثبت کلمات به صورت کهن نیز گواهی دیگر بر قدمت این ترجمه است: «وَتَحْسَبُهُمْ أَيْقَاظًا وَهُمْ رُقُودٌ» (و پنداری‌شان بیداران و ایشان خوفتگان) (۳۱ ب) واژه «خوفتگان» در ترجمه یادشده بر کهنگی و اصالت زبان مترجم در واژه‌گزینی و معادلیابی دلالت می‌کند. «ماده» این کلمه در اوستائی به صورت «خوفنه» وجود دارد. صیغه ماضی آن در زبان‌های فارسی میانه با افزوده شدن جزء «ت» به آخر ریشه کلمه ساخته می‌شده است، یعنی «خوفته» (ناتل خانلری، ۱۳۵۲، ص. ۱۲۵/۱).

همان‌طور که پیش از این بیان شد استفاده از کلمات عربی یا وام‌گیری واژگانی در برابر واژه‌های نونهاد در جزوه مترجم ۲۷۵۴ همچون دیگر ترجمه‌های کهن قرآن بسیار محدود و ناچیز است. «کلمات عربی در ترجمه‌های کهن قرآن از ۴ یا ۵ درصد در نمی‌گذرد؛ یعنی مترجمان از شیوه وام‌گیری، در محدودترین حدی که در سراسر ادب فارسی می‌شناسیم، استفاده کرده و بدین‌سان خدمتی بی‌نظیر به ادبیات فارسی کرده‌اند» (آذرنوش، ۱۳۷۵، ص. ۴۱). بهره‌گیری از واژگان عربی در ترجمه‌های کهن قرآن به دلیل رفع نیازهای جدید زبانی بوده و «به احتمال قوی این واژه‌های قرضی در آن برهه تاریخی پرکاربرد و متداول بوده و مترجمان چاره‌ای جزء کاربرد آن نداشته‌اند. واژه‌هایی چون مسجد، سلام، زکات، حج، عمره، شیطان، حرام، حلال، غیبت، رحمت، عبرت، سجده، رکوع، که در بردارنده بار معنوی و مذهبی هستند، نمونه‌هایی از وام‌واژه‌هایی است که مستقیم به دل این ترجمه‌ها راه یافته است» (شهبازی، ۱۴۰۰، ص. ۸). واژه‌های «مسجد»، «ملک»، «قوه»، «آیات»، «اصحاب کهف»، «غیب»، «مال»، «قرآن»، «رحمت»، «ولایت»، «تکبیر»، «حجّت» و ... از واژه‌های عربی به کار رفته در ترجمه مورد بررسی است. مترجم در برابر این واژگان عملکردی متفاوت داشته، گاهی عین کلمه عربی را در متن فارسی به کار برده است؛ مانند:

«وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ» (و نبود او را انبازی در ملک) (۲۷ الف)

«هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقِّ» (اینجا ولایت خدای راست سزا) (۴۰ الف)

گاهی برای کلمه عربی معادلی ذکر می‌کند؛ اما آن معادل نیز عربی است؛ مانند کلمه «حجّت» که از آن به‌عنوان معادل «سُلطان» در آیه زیر استفاده کرده است:

«لَوْلَا يَأْتُونَ عَلَيْهِمْ بِسُلْطَانٍ بَيْنٍ» (چن بیارند بر ایشان حجّتی آشکارا) (۱۱ ب)

یا برای فعل «يُجَادِلُ» معادل «خصومت می‌کند» را قرار داده است:

«وَيَجَادِلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالْبَاطِلِ» «و خصوصت می‌کند آنان که کافر شدند به باطل» (۴۴ الف)

گاهی مترجم برای یک واژه عربی که چندین مرتبه به کار رفته است، هم از برابرنهادۀ فارسی و هم از اصل کلمۀ عربی بهره‌گرفته است؛ مانند:

«قُلْ سُبْحَانَ رَبِّيَ هَلْ كُنْتُ إِلَّا بَشَرًا رَسُولًا» «هیچ هستم مگر آدمی پیغامبر» (۲۲ الف)

«قَالُوا أبعثَ اللهُ بَشَرًا رَسُولًا» «گفتند بفرستد خدای آدمی را به رسولی» (۲۲ ب)

واژه «رسول» در دو آیه متوالی به کار رفته که مترجم نخستین مرتبه، واژه فارسی «پیغامبر» را برابر آن قرار داده و در مرتبه دیگر اصل واژه رسول را در ترجمه آورده است. به نظر می‌رسد مترجم برای پرهیز از تکرار و تنوع بخشیدن به برابرنهادها این‌گونه عمل کرده است. بهره‌گیری از برابرنهادها متنوع فارسی برای یک کلمۀ عربی این احتمال را قوت می‌بخشد؛ برای مثال «کارگزار» و «کاردان» دو معادل فارسی متفاوت است که مترجم برای واژه «وکیل» آورده است:

«ثُمَّ لَّا تَجِدُوا لَكُمْ وَكِيْلًا» «پس نه یابید شما را کارگزاری» (۱۶ الف)

«ثُمَّ لَّا تَجِدُ لَكَ بِهِ عَلَيْنَا وَكِيْلًا» «پس نیابی تو را بر ما کاردانی» (۲۰ الف)

واژه «مال» واژه دیگری است که در چهار آیه به کار رفته و در سه آیه، مترجم از معادل «خواسته» برای آن استفاده کرده و در یک آیه اصل کلمۀ عربی را تکرار کرده است:

«أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا وَأَعَزُّ نَفْرًا» «من بیشترم از تو به خواسته و عزیزترم به گروه» (۳۸ الف)

«أَنَا أَقَلُّ مِنْكَ مَالًا وَوَلَدًا» «من کمترم از تو به مال و فرزندان» (۳۹ الف)

این نکته را باید در نظر داشت که مترجمان قرآن‌های کهن علاقه نداشتند که کلمات عربی را با خصایص صرفی آنها در زبان خود به کار برند؛ به همین دلیل از استعمال جمع‌های مکسر و سالم و انواع قیدها و ده‌ها گونه صرفی عربی که بعدها در زبان فارسی رواج یافت، پرهیز کرده و بدین‌سان نشان داده‌اند که زبان فارسی، از همان آغاز گسترش، پویا و زاینده بوده است.

۲ - ۲ - ۳ - مختصات زبانی

تحولات زبان فارسی دری در دوران ابتدایی‌اش را در این ترجمه می‌توان در قالب ابدال، حذف، افزایش، ادغام و ... مشاهده کرد:

۲ - ۲ - ۳ - ۱ - ابدال

گاه در زنجیره گفتار، یک واحد زنجیری به واحد زنجیری دیگری تبدیل می‌شود که به این فرایند ابدال گفته می‌شود (زمردیان، ۱۳۷۹، ص. ۴۳). بنابراین، گاهی در واژه‌ها، یک واج به واج دیگری مبدل می‌شود، بی‌آنکه بتوانیم برای آن در چارچوب فرایندهای همگونی یا دگرگونی توجیهی بیابیم (باقری، ۱۳۷۸، ص. ۱۲۰). ملک الشعراء بهار ابدال حرفی به حرف دیگر را از نوامیس تطوّر زبان می‌داند (بهار، ۱۳۸۸، ص. ۲۳۰/۱). در جزوه مترجم مورد بررسی، موارد متعددی از ابدال به چشم می‌خورد. بیشترین ابدال‌های صورت پذیرفته مربوط به تبدیل واج «ب» به «و» است. تبدیل صامت «ب» به «و» یکی از شایع‌ترین دگرگونی‌های واجی در فارسی دری محسوب می‌شود: «صامت دولبی آوائی «ب» با صامت لب و دندانی آوائی «و» نسبت به فارسی درسی در آثار این دوره با یکدیگر تناوب دارند؛ یعنی یکی به جای دیگری به کار می‌رود و این تبدیل هم در آغاز و هم در میان و

پایان کلمه واقع می‌شود» (ناتل خانلری، ۱۳۵۲، ص. ۲۰۶/۲). از نمونه‌های این دگرگونی واجی در جزوه مترجم مورد بررسی، می‌توان به کاربرد «بیاوم» به جای «بیابم»، «وا» به جای «با» و «دریاوند» به جای «دریابند» اشاره کرد:

«لَأَجِدَنَّ خَيْرًا مِنْهَا مُنْقَلَبًا» «به درستی که بیاوم بهتر از آن جای بازگشتی» (۳۸ ب)

«وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ» «صابرگردان نفس خود را و آنان که می‌خوانند خدای ایشان را» (۳۵ ب)

«وَجَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ» «و کردیم بر دل‌ها ایشان پوشش‌هایی که دریابند آن را» (۹ الف)

تبدیل واج «و» به «ب» در واژه «نبشته» از دیگر مصادیق ابدال در این ترجمه است:

«كَانَ ذَلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا» «بوذ آن در کتاب نبشته» (۱۳ الف)

در بیشتر منابع دوره نخستین فارسی دری، «نوشتن» به صورت «نبشتن» ثبت شده است (ناتل خانلری، ۱۳۵۲، ص. ۲۰۷/۲).

ابدال در این ترجمه محدود به حروف «و» و «ب» نمی‌شود و در کلمه «کژ» ابدال واج «ج» به «ژ» و در کلمات «در اوکنند» (درافکنند) و «اوکنی» (افکنی) ابدال واج «ف» به «و» رخ داده است:

«وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا» «و نکرد آن را کژ» (۲۷ ب)

«فَتَلَقَى فِي جَهَنَّمَ مَلُومًا مَدْحُورًا» «که در اوکنند ترا در دوزخ ملامت‌کرده و رانده» (۷ ب)

گفتنی است فرایند ابدال در یک مورد نادیده‌گرفته شده و مترجم در ترجمه دو آیه متوالی دوگانه عملکردده است:

«ثُمَّ لَّا تَجِدُوا لَكُمْ وَكِيلًا» «پس نه‌یابید شما را کارگزاری» (۱۶ الف)

«ثُمَّ لَّا تَجِدُوا لَكُمْ عَلَيْنَا بِهِ تَبِيعًا» «شما پس نیابید شما را بر ما بدان پس‌آوردی» (۱۶ الف)

همان‌طور که مشاهده می‌شود در آیات ذکرشده مترجم «نه‌یابید» (بدون ابدال) و «نیابید» (با ابدال) را به‌عنوان معادل‌های «لَا تَجِدُوا» آورده است. در آغاز رواج فارسی دری هنوز تلفظ بسیاری از کلمات و املاهای آنها صورت ثابت و واحدی نداشته و در آثار دوره نخستین، غالباً یک کلمه به صورت‌های گوناگون آمده است. تبدیل مصوت «آ = ā» به «ای = i» یکی دیگر از مصادیق ابدال یا دگرگونی واک‌ها در آغاز رواج فارسی دری است (ناتل خانلری، ۱۳۵۲، ص. ۱۹۹/۲). در نسخه مورد بررسی همچون «تاریخ بلعمی» واژه «افتاد» به صورت «افتید» ثبت شده و در آن مصوت «آ» به «ای» بدل شده است:

«فَطَنُوا أَنَّهُمْ مُوَأَقِعُوهَا» «پندارند که ایشان در آنجا افتیده‌اند» (۴۳ الف)

همچنین «در هجای اول بعضی از کلمات حرف واو ظاهراً نشانه‌ی واو مجهول یا «ضمه اشباع شده» است و اکنون به‌جای آن مصوت مقصور «ضمه» ادا می‌شود» (ناتل خانلری، ۱۳۵۲، ص. ۲۰۴/۲). ثبت واژه‌های «امید» به صورت «اومید»، «افتادن» به صورت «اوفتادن» و «خفتگان» به صورت «خوفتگان» نمونه‌هایی از این نوع ابدال است که افزون‌بر جزوه مترجم مورد بررسی در متونی چون تفسیر طبری، تاریخ بلعمی و تفسیر قرآن پاک نیز به چشم می‌خورند:

«وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُ» «و اومید می‌دارند رحمت او را» (۱۲ ب)

«إِذَا يَتْلَى عَلَيْهِمْ يَخْرُونَ لِلأَذْقَانِ سُجَّدًا» «چن برخوانند بر ایشان بیوفتند بر زرخ‌ها سجده‌کنان» (۲۶ الف)

«وَتَحْسَبُهُمْ أَيْقَاظًا وَهُمْ رُقُودٌ» «و پنداری‌شان بیداران و ایشان خوفتگان» (۳۱ ب)

نکته‌ای که با خوانش این جزوه مترجم به‌روشنی دریافت می‌شود، نمایش ویژگی‌های زبانی کهن مترجم و

قدمت و دیرینگی متن است.

۲ - ۲ - ۳ - ۲ - ادغام

پیوند یا اتصال واج یا حرف آخر یک کلمه در واج یا حرف اول کلمه بعد را ادغام گویند؛ مشروط بر اینکه آن دو حرف کاملاً یا تقریباً از یک جنس باشند و دو کلمه نیز با هم ارتباط نزدیکی داشته باشند (صادقی، ۱۳۸۰، ص. ۲۶۱).

ادغام دو واج «ت» در کلمه «راست‌تر» تنها نمونه ادغام در ترجمه مورد پژوهش است. در این کلمه، یکی از واج‌های «ت» حذف و واژه به صورت «راستر» درآمده است:

«فَرَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ أَهْدَى سَبِيلًا» «خدای شما داناتر است بدانک او راست‌ست به راه» (۲۰ الف)

۲ - ۲ - ۳ - حذف و افزایش

حذف، یکی دیگر از فرایندهای واجی است که در آن، یک یا چند مشخصه آوایی در یک موضع مشخص (آغاز، میانه یا پایان واژه) حذف می‌شود (حق‌شناس، ۱۳۹۳، ص. ۱۵۷). خانلری از این فرایند واجی با عنوان «تخفیف» یاد کرده است: «مصوت‌های کوتاه فتحه، ضمه، کسره در آغاز — که همیشه صامت همزه پیش از آنها قرار دارد — گاهی بعد از صامت نخستین قرار می‌گیرند؛ به عبارت دیگر همزه متحرک آغاز کلمه حذف و حرکت آن به صامت بعدی داده می‌شود و این حال را تخفیف می‌خوانند» (ناتل خانلری، ۱۳۵۲، ص. ۲۰۴/۲). ضبط کلمه استخوان به صورت «ستخوان» یکی از نمونه‌های حذف یا تخفیف در ترجمه مورد بررسی است:

«إِذَا كُنَّا عِظَامًا وَرَفَاتًا إِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا جَدِيدًا» «چن گشتیم ستخوان‌ها پوسیده، ما برانگیخته باشیم آفرینشی نو» (۲۳ ب)

همچنین در کلمه‌های «بینگیزد» و «بیفزودند» به دلیل اتصال «ب» در ابتدای فعل، الف حذف شده است:

«يَنْشُرْ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ» «بینگیزد شما را خدای شما از رحمت او» (۳۰ ب)

«وَلَبِثُوا فِي كَهْفِهِمْ ثَلَاثَ مِائَةٍ سِنِينَ وَازْدَادُوا تَسْعًا» «و بودند در غار ایشان تا سیصد سال و بیفزودند نه سال»

(۳۴ ب)

گاهی تحت شرایطی، یک واحد زنجیری به زنجیره گفتار اضافه می‌شود. فرایند اضافه، تابع قواعد نظام صوتی زبان است. هرگاه در ترکیب آواها با هم، نوعی همنشینی بین واحدهای زبانی به وجود آید که براساس طبیعت آوایی زبان، ثقیل باشد یا برخلاف نظام صوتی زبان باشد، برای رفع این اشکال یک واحد زنجیری به زنجیره گفتار افزوده می‌شود (حق‌شناس، ۱۳۹۳، ص. ۱۵۹). استعمال کلمه «اشتر» به جای شتر دلالت بر فرایند افزایش واج و نیز کهنگی زبان ترجمه دارد: «وَأَتَيْنَا ثَمُودَ النَّاقَةَ» «و دادیم ثمود را ماده اشتری» (۱۳ الف)

۲ - ۲ - ۴ - ویژگی‌های دستوری

برخی از مهم‌ترین ویژگی‌های دستوری جزوه مترجم ۲۷۵۴ استعمال ماضی پیاپی، «یاء» بیان شرط و آرزو، «الف» کثرت، به کاربردن وجه تحذیری، نیاوردن علامت نکره، آوردن ضمیر «او» برای غیرجاندار، کاربرد حروف در معنی دیگر، آوردن «ب» بر سر فعل و استفاده از ضمایر منفصل به جای ضمایر متصل است که در ادامه به تفصیل بیان خواهد شد:

۲ - ۲ - ۴ - ۱ - فعل ماضی پیاپی

در متون قدیم فارسی «ی» به فعل ماضی می‌پیوسته و از آن فعلی می‌ساخته که بر انجام یافتن کاری به‌طور عادت در گذشته دلالت می‌کرده است. این نوع ماضی را ماضی پیاپی نامیده‌اند (ابوالقاسمی، ۱۳۸۷، ص. ۲۴۴). در دوره اول فارسی دری، برای فعل ماضی استمراری و فعل ماضی پیاپی دو صورت صرفی جداگانه به‌کار می‌رفته است؛ فعل ماضی استمراری با افزودن «همی/می» به ابتدای فعل استعمال می‌شد و برای ماضی پیاپی مصوّت «ی» به آخر صیغه‌های ماضی تام درمی‌آمد و هرگاه هر دو معنی مراد بود، هر دو جزء یکی در اول و یکی در پایان فعل قرار می‌گرفت. برخی از محققان هر دو مورد (ماضی استمراری و ماضی پیاپی) را یک‌جا جمع کرده و تنها برحسب اختلاف صورت لفظی، میان آنها فرق گذاشته‌اند (ناتل خانلری، ۱۳۵۲، ص. ۵۹/۳). به‌کاربردن فعل‌های «بکشتی»، «پنهان‌کردی»، «برآمیختی»، «برجای نهادی»، «آمدندی» و «شنیدندی» از نمونه‌های کاربرد ماضی پیاپی در «تاریخ بلعمی» و «تفسیر طبری» است:

«هر روز از آن دو مرد یکی را بکشتی و یکی را پنهان‌کردی و مغز سر گوسفندی با وی برآمیختی و برجای نهادی» (بلعمی، ۱۳۸۶، ص. ۱۴۵).

«هر روزی بامداد به خدمت پیغمبر آمدندی و از پیغامبر ... علم شنیدندی» (طبری، ۱۳۷۴، ص. ۱۷۴).
در نسخه مورد بررسی، مواردی از کاربرد فعل ماضی پیاپی دیده می‌شود که مترجم به سبک و سیاق عصر خود، با افزودن «ی» نشانه استمرار به پایان فعل، آن را به‌کار برده است:
«وَإِنْ كَادُوا لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ الَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ لِتَفْتَرِيَ عَلَيْنَا غَيْرَهُ وَإِذَا لَا تَأْخُذُوكَ خَلِيلًا»
«و خواستندی که فتنه‌کنندی تُرا، از آنک وحی کردیم به تو دروغی ساختی بر ما جز قرآن، و آنگاه گرفتندی ترا [به] دوستی» (۱۷ الف)

۲ - ۲ - ۴ - ۲ ی بیان شرط

«یاء» بیان شرط در جملاتی به‌کار می‌رود که جمله با یکی از حروف شرط «اگر»، «ار» یا «ور» آغاز شده باشد و جمله دربردارنده مفهوم شرط یا تردید باشد. این پسوند به آخر فعل شرط و جواب شرط در تمام صیغه‌های ماضی و مضارع افزوده می‌شده است. گاهی این پسوند فقط به فعل شرط اضافه شده و فعل جواب شرط بدون «ی» شرطی ذکر می‌گردیده است. در نسخه مورد بررسی، مترجم در جملات شرطی، افزودن «ی» به فعل شرط و جواب شرط را در تمامی موارد رعایت کرده است:

«قُلْ لَوْ كَانَ مَعَهُ آلِهَةٌ كَمَا يَقُولُونَ إِذًا لَابْتِغَوْا إِلَيَّ ذِي الْعَرْشِ سَبِيلًا»
«گو اگر بودی با او خدایانی چنانک می‌گویند، آنگاه جستندی به خدای عرش راهی» (۸ الف)
«وَلَنْ شِئْنَا لَنَذْهَبَنَّ بِالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ بِهِ عَلَيْنَا وَكِيلًا»
«و اگر خواستیمی ببردیمی آنک فرستادیم به تو، پس نیایی تو را بر ما کاردانی» (۲۰ الف)

۲ - ۲ - ۴ - ۳ ی بیان آرزو

«یاء» بیان آرزو بازمانده پسوند «eh» فارسی میانه است که در فارسی دری دوره نخستین، به آخر صیغه‌های ماضی و مضارع در جملات آغازشده با لفظ «کاشکی»، «کاش»، «بود»، «باشد»، «بو»، «افتد»، «شود» و ... افزوده می‌شده است (ناتل خانلری، ۱۳۵۲، ص. ۱۶۰/۳؛ بهار، ۱۳۸۸، ص. ۲۴۸/۱).

«وَيَقُولُ يَا لَيْتَنِي لَمْ أُشْرِكْ بِرَبِّي أَحَدًا» «و گوید ای کاش من انباز نیاوردمی با خدای خود کسی را» (۴۰ الف)

در ترجمه آیه یادشده با توجه به وجه تمنایی جمله و به کار رفتن لفظ «ای کاش» در برابر «آیت» مترجم به پایان فعل «ی» بیان آرزو را افزوده است.

۲ - ۲ - ۴ - ۴ - وجه تحذیری

تحذیر که در حکم امر منفی یا نهی مؤکد است در فارسی دری دوره اول گاهی با همان صیغه تمنایی (افزودن مصوت بلند «آ = ā» به ماده مضارع پیش از شناسه فعل) و افزودن حرف نهی «مَب» و به ندرت با حرف نفی «نَب» به کار می‌رود (ناتل خانلری، ۱۳۵۲، ص. ۱۶۶۳). در نسخه مورد بررسی، مترجم در ترجمه فعل‌های نهی از وجه تحذیری استفاده کرده است. در آیه زیر مترجم «اسراف مکناد» را به عنوان برابر نهاده فعل نهی «لایسرف» برگزیده است:

«فَلَا يُسْرِفُ فِي الْقَتْلِ إِنَّهُ كَانَ مَنْصُورًا» «اسراف مکناد در کشتن کاو بود یاری کرده» (۵ ب)
 «فَابْعَثُوا أَحَدَكُمْ بِوَرِقِكُمْ هَذِهِ إِلَى الْمَدِينَةِ فَلْيَنْظُرُوا أَيُّهَا أَزْكَى طَعَامًا فَلْيَأْتِكُمْ بِرِزْقٍ مِنْهُ وَلْيَتَلَطَّفْ وَلَا يُشْعِرَنَّ بِكُمْ أَحَدًا»

«بفرستید یکی را از شما به سیم شما اینها به شهر، تا بنگرذ که کدام پاک‌تر است از طعام، تا بیارد به شما خوردنی از آن، و سخنورکوناد (=کناد) و خبر مکناد به شما هیچ کس را» (۳۲ ب)
 در آیه یادشده «خبر مکناد» معادلی است که با وجه تحذیری در برابر «لایسرف» قرار داده شده است.

۲ - ۲ - ۴ - ۵ - نیاوردن ی نکره

در فارسی دری اسم نکره با پیوستن «ی» به پایان اسم یا آوردن «یک» یا «یکی» پیش از اسم، یا هر دو نشانه در ابتدا و انتهای کلمه متمایز می‌گردید. در جزوه مترجم مورد بررسی، اسم نکره در موارد متعددی بدون هیچ‌گونه علامت و نشانه‌ای به کار رفته است. کلمات «نهرًا»، «كذِبًا» و «أَحَدًا» کلمات نکره‌ای هستند که در برابر نهاده‌های آنها نشانه نکره نمودی پیدا نکرده است:

«وَفَجَّرْنَا خَلَالَهُمَا نَهْرًا» «و بریدیم میان آن هر دو جوی» (۳۸ الف)
 «فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا» «کیست ستمکارتر از آنکه فراساخت بر خدای دروغ» (۳۰ ب)
 «وَلَا أُشْرِكُ بِرَبِّي أَحَدًا» «و انباز نمی‌کنم به خدای من کس را» (۳۹ الف)

مترجم در بیشتر موارد برای اسم نکره، نشانه نکره را بیان نکرده است؛ اما رویه واحدی در این زمینه نداشته و گاهی در معادل‌گزینی، یک اسم را با «ی» نکره و دیگری را بدون «ی» آورده است:

«فَقَالُوا رَبَّنَا آتِنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا» «گفتند خدای ما بده ما را از نزدیک تو رحمتی، و بساز ما را از کار ما راه راست» (۲۹ الف)

در آیه یادشده «رحمتی» معادل «رحمة» است که مترجم «ی» نکره را به آن افزوده است؛ اما در ادامه آیه «راه راست» را معادل «رشدًا» قرار داده و نکره بودن واژه عربی در ترجمه نمودی پیدا نکرده است. بیشترین مواردی که مترجم «ی» نکره را ذکر نکرده، مربوط به کلمات نکره‌ای است که در انتهای آیات یا در مواضع وقف قرار دارند و تنوین آنها به دلیل وقف کردن تلفظ نمی‌شود.

۲ - ۲ - ۴ - ۶ - الف کثرت

«الف» کثرت به انتهای بعضی کلمات اضافه می‌شده است تا نشان‌دهنده فراوانی امری باشد. در نسخه مورد بررسی، مترجم برای بیان بسیاریِ هلاک‌شدگان پس از طوفان نوح از لفظ «چندا» با «الف» کثرت استفاده کرده و آن را معادل «کم» قرار داده است:

«وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِنَ الْقُرُونِ مِنْ بَعْدِ نُوحٍ» و «چندا» که هلاک کردیم از گروهان از پس نوح» (الف ۱)

۲ - ۲ - ۴ - ۷ - آوردن ضمیر «او» برای غیرعاقل و غیرجاندار

در زبان فارسی معاصر، ضمیر «او» مختص جانداران بوده و برای سوم شخص مفرد به کار می‌رود؛ اما در دوره نخست فارسی دری این ضمیر برای غیرعاقل و غیرجاندار کاربرد داشته است و از ویژگی‌های سبکی آن دوره به‌شمار می‌آید. در عبارات زیر مترجم ضمیر «او» را برای «بوستان» و «چیزی» که غیرعاقل و غیرجاندارند، به کار برده است:

«أَوْ تَكُونُ لَكَ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَعِنَبٍ فَتُفَجَّرَ الْأَنْهَارُ خِلَالَهَا تَفْجِيرًا» «یا باشد ترا بوستانی از خرما، انگور، به روانی جوی‌ها میان او دوانیدنی» (الف ۲۱)

«قَالَ فَإِنْ اتَّبَعْتَنِي فَلَا تَسْأَلْنِي عَنْ شَيْءٍ حَتَّى أُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا» «گفت اگر متابعت کنی مرا مپرس مرا از چیزی تا به نوی خبردهم ترا از او یادکردی» (الف ۴۷ ب)

۲ - ۲ - ۴ - ۸ - کاربرد حروف در معنی دیگر

یکی از ویژگی‌های دستوری این ترجمه، کاربرد برخی از حروف اضافه در معنی‌ای غیر از معنی رایج خود است که البته این کاربردها خاص این اثر نیست و شواهد بسیاری از این موارد در متن‌های هم‌دوره آن دیده می‌شود:

«إِذْ أَوْى الْفِتْيَةُ إِلَى الْكَهْفِ فَقَالُوا رَبَّنَا آتِنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا»

«چن جای گرفتند جوانمردان با غار، گفتند خدای ما بده ما را از نزدیک تو رحمتی» (الف ۲۹)

بیان «ظرفیت» یکی از معانی حرف اضافه «با» در متون کهن است (خطیب رهبر، ۱۳۶۷، ص. ۱۷۹) و در عبارت یادشده حرف اضافه «با» به معنی «در» به کار رفته و در جایی دیگر همین حرف به معنی «به» به کار برده شده است: «وَمَنْ أظْلَمُ مِمَّنْ ذُكِّرَ بِآيَاتِ رَبِّهِ» «و کیست ستمکارتر از آنک با یا ذ داند به آیات خدای» (الف ۴۴ ب)

کاربرد حرف اضافه «با» در معنای «به» در متون قرن چهارم و پنجم هجری رایج بوده و عمومیت داشته است (خطیب رهبر، ۱۳۶۷، ص. ۱۸۱). از دیگر مصادیق کاربرد حروف در معنی دیگر می‌توان به کاربرد «در» به معنی «به» اشاره کرد. این حرف در موارد معدود و انگشت‌شماری در متون کهن فارسی در معنای «به» به کار رفته و مصادیق آن به سده‌های چهارم و پنجم هجری برمی‌گردد (همان، ص. ۳۴۴):

«هَلْ أَتَبِعَكَ عَلَىٰ أَنْ تُعَلِّمَنِي مِمَّا عَلَّمْتَ رُشْدًا»

«هیچ پس‌روی کنم بدانک درآموزی از من از آنک در تو آموختند راهی راست» (الف ۴۷)

۲ - ۲ - ۴ - ۹ - آوردن «ب» بر سر فعل

در فارسی دری دوره نخستین، گاهی پیش از صیغه ماضی تام جزء صرفی «ب» آورده می‌شود. «ادیبان ایران این جزء را گاهی «باء زینت» و گاهی «باء تأکید» لقب داده‌اند ... بعضی این جزء را بر سر فعل ماضی تام نشانه اتمام و پایان قطعی جریان فعل می‌شمارند و بعضی دیگر معتقدند که در آمدن این جزء بر سر فعل تغییر آشکاری

در معنی فعل ایجاد نمی‌شود» (ناتل خانلری، ۱۳۵۲، ص. ۲۸۳-۲۹). در جزوه مترجم ۲۷۵۴، در بسیاری از موارد بر سر فعل ماضی جزء پیشین «ب» آورده شده است:

«فَضَرَبْنَا عَلَىٰ آذَانِهِمْ فِي الْكَهْفِ سِنِينَ عَدَدًا» «بزدیم بر گوش‌هایشان در غار سال‌ها بسیار» (۲۹ ب)

«فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ بَيْنَهُمَا» «چن برسیدند فراهم رسیدن میان آن دو دریا» (۴۵ ب)

«وَوَضِعَ الْكِتَابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مَشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ»

«و بنهند نامه را بینی جرم‌کاران را پرسندگان از آنچه در آن بود» (۴۱ ب)

۲ - ۲ - ۴ - ۱۰ - استفاده از ضمائر منفصل به جای ضمائر متصل

در نسخه مورد بررسی، موارد متعددی را می‌توان یافت که مترجم از ضمائر منفصل «شما» و «ایشان» به جای ضمائر متصل «تان» و «شان» استفاده کرده و در واژه‌های مختوم به مصوت بلند «ā»، «ī» میانجی نیامده است. احتمال دارد این امر به دلیل برگزیدن شیوه ترجمه لفظ‌به‌لفظ باشد که در آن مترجم به ترجمه خود به‌عنوان جمله نگاه نکرده، بلکه نگاهی تفکیکی و واژه‌به‌واژه داشته است:

«وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشِيَةَ إِمْلَاقٍ» «و مکشید فرزندان شما را از ترس درویشی» (۵ الف)

«رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا فِي نُفُوسِكُمْ» «خدای شما داناتر است بدانچه در تن‌ها شما است» (۱۱ ب)

«وَجَعَلْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا وَإِذَا ذُكِّرْتُمْ بَكَ فِي الْقُرْآنِ وَحَدَّهُ وَلَوْ عَلَىٰ أَدْبَارِهِمْ نُفُورًا» «و کردیم بر دل‌ها ایشان پوشش‌هایی که دریاوند آن را، در گوش‌ها ایشان گرانی، و چن یادکنی خدای ترا

در قرآن، یگانه، برگردند بر پاشنه‌ها ایشان رمیدن را» (۹ الف). در ترجمه یادشده به‌نظر می‌رسد ذکر الف در ضمیر «ایشان» زیادتی قلم کاتب باشد.

این درحالی است که هرگاه مترجم از این ضمائر به‌صورت متصل استفاده کرده، در واژه‌های مختوم به مصوت بلند «ā»، «ī» میانجی را آورده است:

«كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ إِنْ يَقُولُونَ إِلَّا كَذِبًا» «بزرگ شد سخنی که بیرون می‌آید از دهن‌هایشان،

نمی‌گویند مگر دروغ» (۲۸ الف)

«فَارْتَدَّ عَلَىٰ آثَارِهِمَا قَصَصًا» «برگشتند بر پیهایشان بازگشتی» (۴۶ ب)

۳ - نتیجه‌گیری

جزوه مترجم شماره ۲۷۵۴، ترجمه‌ای کهن از قرآن کریم است که قدمت آن به قرن پنجم هجری برمی‌گردد و تأثیرپذیری از گویش و لهجه خاصی در آن به‌چشم نمی‌خورد. مترجم طریقه ترجمه لفظ‌به‌لفظ را برای ترجمه آیات برگزیده و دقت فراوانی در معادل‌یابی و برابرگزینی داشته است؛ با این‌حال مواردی از کاهش و افزایش در ترجمه مشاهده می‌شود. گزینش ترجمه تحت‌اللفظی، تأثیرپذیری از ساختار زبان عربی در ترجمه مفعول مطلق، مطابقت حال با صاحب حال و عدم تطابق فعل و فاعل را در پی داشته است؛ اما ساختار زبان عربی مترجم را چندان مقهور نساخته و سبک و سیاق زبان فارسی در ترجمه عدد و معدود، موصوف و صفت، افعال مجهول و حروف اضافه، محفوظ مانده است.

نسخه یادشده از نظر اصالت واژه‌ها و معادل‌گزینی شاخص بوده و معادل‌های برگزیده گواهی محکم بر

قدمت و دیرینگی نسخه است. وام‌گیری واژگانی از زبان عربی در این ترجمه بسیار نادر و انگشت‌شمار است. دگرگونی‌های واجی، استعمال فعل ماضی پیاپی، بیان شرط و آرزو، «الف» کثرت، کاربرد حروف در معنای دیگر، آوردن «ب» بر سر فعل، آوردن ضمیر «او» برای غیر جاندار، کاربرد وجه تحذیری، نوشتن حروف «ب»، «پ»، «ج»، «چ»، «ک» و «گ» مانند هم و بدون هیچ‌گونه نشانه‌تمایزی، اتصال ضمیر «او» به «که» ربط، جدا نوشتن نون نفی از فعل، نوشتن حرف نفی به صورت «م» پیوسته و گذاشتن علامت فتحه روی هجای پایانی کلمات مختوم به «های بیان حرکت» مؤید صحّت انتساب نسخه به دوره نخستین فارسی دری و قرن پنجم هجری است.

منابع

- آذرنوش، آذرتاش (۱۳۷۵). *تاریخ ترجمه از عربی به فارسی (از آغاز تا عصر صفوی)*. سروش.
- ابوالقاسمی، محسن (۱۳۸۷). *دستور تاریخی زبان فارسی (چ. ۷)*. انتشارات سمت.
- اسفراینی، ابوالمظفر شاهفور بن طاهر (۱۳۷۵). *تاج التراجم فی تفسیر القرآن للأعاجم (نجیب مایل هروی و علی اکبر الهی خراسانی، مصحح)*. انتشارات علمی و فرهنگی.
- باقری، مه‌ری (۱۳۷۸). *مقدمات زبان‌شناسی*. نشر قطره.
- بلعمی، محمد (۱۳۸۶). *تاریخ بلعمی (ملک الشعراى بهار و محمد پروین گنابادی، مصحح)*. هرمس.
- بهار، محمدتقی (۱۳۸۸). *سبک‌شناسی یا تاریخ تطوّر نثر فارسی (چ. ۳)*. زوآر.
- جزوه مترجم (بی‌تا). *نسخه خطی، کتابخانه آستان قدس رضوی، شماره ۲۷۵۴*.
- حاجی سیّدآقایی، اکرم (۱۳۹۹). *ویژگی‌های زبانی قرآن مترجم ۲۰۰۳. ویژه‌نامه فرهنگستان (فرهنگ‌نویسی)*، (۱۵)، ۲۰۷-۲۱۸. <https://ensani.ir/fa/article/430653>
- حسن، عبّاس (۱۳۸۴). *النحو الوافی (چ. ۳)*. ناصر خسرو.
- حق‌شناس، علی محمد (۱۳۹۳). *آواشناسی (فونتیک) (چ. ۱۵)*. آگه.
- خطیب رهبر، خلیل (۱۳۶۷). *حروف اضافه و ربط*. سعدی (سرای اخوان).
- رامیار، محمود (۱۳۶۹). *تاریخ قرآن (چ. ۳)*. امیرکبیر.
- رضایی اصفهانی، محمدعلی (۱۳۹۱). *منطق ترجمه قرآن (ویرایش ۲)*. مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی.
- رواقی، علی (۱۳۸۳). *ترجمه قرآن کریم بر پایه متون کهن*. گزارش میراث، ۲ (۱۳-۱۴)، ۱۰-۱۴.
- زمرّدیان، رضا (۱۳۷۹). *گردآوری و توصیف گویش‌ها*. دانشگاه فردوسی.
- سعیدی، غلامعبّاس (۱۳۸۹). *مترجمان قرآن: یاری‌رسانان دیروز و امروز زبان فارسی*. آموزه‌های قرآنی، (۱۲)، ۱۶۳-۱۹۰. <https://ensani.ir/fa/article/189261>
- سلطانی، منظر، و مسیحی‌پور، مرضیه (۱۴۰۱). *قرآن مترجم ۳۹۹۷ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران: گنجینه‌ای از فارسی ماوراء النهری*. *تاریخ ادبیات*، ۱۵ (۸۶)، ۱۱۳-۱۴۲.
- <https://doi.org/10.48308/hlit.2023.103115>
- شرتونی، رشید (۱۳۹۶). *مبادی العربیه*. دارالعلم.
- شمشیرگرها، محبوبه (۱۳۹۸). *مصحف ارزنده قرآن مترجم کتابخانه ملی (نسخه شماره ۳۹۷۹۵)*. متن‌شناسی ادب

فارسی، ۱۱ (۴۳)، ۱۱۵-۱۳۷. [10.22108/rpll.2019.113357.1389](https://doi.org/10.22108/rpll.2019.113357.1389)

شهبازی، علی اصغر (۱۴۰۰). واژه‌گزینی و گرده‌برداری دستوری در ترجمه‌های کهن قرآن (مقایسه کشف الاسرار و روض الجنان). *مطالعات ادب اسلامی*، ۱ (۲)، ۱-۱۸.

<https://doi.org/10.34785/j022.2022.009>

صادقی، علی اشرف (۱۳۸۰). *مسائل تاریخی زبان فارسی*. سخن.

صدرایی خویی، علی (۱۳۸۳). *فهرستگان نسخه‌های خطی ترجمه‌های فارسی قرآن کریم*. مرکز ترجمه قرآن مجید به زبان‌های خارجی.

صفوی آق‌قلعه، علی (۱۳۹۰). *نسخه‌شناخت*. میراث مکتوب.

صفوی، بنفشه سادات، رادمنش، عظامحمد، و خراسانی، محبوبه (۱۴۰۰). نگاهی به برخی واژه‌های فرارودی در ترجمه قرآن موسوم به ۷۰۴. *فصلنامه ادبیات و زبان‌های محلی ایران زمین*، ۱۱ (۱)، ۱۰۳-۱۲۲.

[10.30495/IRLL.2021.682564](https://doi.org/10.30495/IRLL.2021.682564)

طبری، محمدبن جریر (۱۳۷۴). *جامع البیان فی تفسیر القرآن* (جمعی از علمای ماوراء النهر، مترجم، حبیب یغمایی، گردآورنده). توس.

علیزاده، زهرا (۱۳۹۱). *مقدمه، تصحیح و تعلیقات قرآن مترجم شماره ۲۰۵۳* [پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه فردوسی مشهد]. علم‌نت. https://elmnet.ir/doc/10620044-82175?elm_num=1

فرشیدورد، خسرو (۱۳۸۰). *گفتارهایی درباره دستور زبان فارسی*. امیرکبیر.

موسوی گرمارودی، عاطفه (۱۳۹۲). *تصحیح قرآن مترجم شماره ۱۸۵۹* [پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه فردوسی مشهد]. گنج.

<https://ganj.irandoc.ac.ir/#/articles/6a7a9227f77fda0352337d4277a2147c>

ناتل خانلری، پرویز (۱۳۵۲). *تاریخ زبان فارسی* (ج. ۴). انتشارات بنیاد فرهنگ ایران.

یاحقی، محمدجعفر (۱۳۷۲). *فرهنگ‌نامه قرآنی*. انتشارات آستان قدس رضوی.

References

- Abolghasemi, M. (2008). *The historical Grammar of Persian Language* (7th Edition). Samt Publication. [In Persian].
- Alizadeh, Z. (1391). *Introduction, correction and annotations of the Qur'an translator No. 2053*. [Master's thesis, Mashhad Ferdowsi University]. Elmnet. https://elmnet.ir/doc/10620044-82175?elm_num=1 [In Persian].
- Anonymous (n.d). *Manuscript No. 2754*. Astan Quds Razavi Library. [In Persian].
- Azarnoosh, A. (1996). *The History of translation from Arabic to Persian (from the beginning to the Safavid era)*. Soroush Publication. [In Persian].
- Bagheri, M. (1999). *Introduction to Linguistics*. Ghatre Publication. [In Persian].
- Bahar, M. T. (2009). *Stylistics or the history of the development of Persian prose* (3rd Edition). Zovar Publication. [In Persian].
- Balami, M. (2007). *Balami's History*. Hermes Publication. [In Persian].
- Esfarayeni, A. Sh. T. (1996). *Taj al-Tarajom fi Tafsiir al-Qur'an lelAajem*. Scientific and Cultural Publication. [In Persian].
- Farshidvard, Kh. (2001). *Talks about Persian grammar*. Amir Kabir Publication. [In Persian].
- Haqshanas, A. M. (2014). *Phonetics* (15th Edition). Agah Publication. [In Persian].
- Haji Seyed Aghaei, A. (2019). Linguistic features of the translated Quran 2003. *Special issue of Farhangistan (cultural writing)*, (15), 207-218. <https://ensani.ir/fa/article/430653> [In Persian].

- Hassan, A. (2005). *Al-Nahv al-Vafi* (3rd Edition). Nasser Khosrow Publication. [In Persian].
- Khatib Rahbar, Kh. (1988). *Prepositions and conjunctions*. Saadi (Saray-e Akhawan) Publication. [In Persian].
- Natel Khanleri, P. (1973). *Persian Language History* (4th Edition). Farhang Iran Foundation Publication. [In Persian].
- Mousavi Garmarodi, A. (2012). *Correcting the Qur'an by the translator No. 1859* [Master's thesis, Mashhad Ferdowsi University]. Ganj. <https://ganj.irandoc.ac.ir/#/articles/6a7a9227f77fda0352337d4277a2147c> [In Persian].
- Ramyar, M. (1990). *The history of the Qur'an* (3rd Edition). Amir Kabir Publication. [In Persian].
- Ravaqi, A. (2004). Translation of the Holy Quran based on ancient texts. *Journal of Heritage Report*, 2(13), 10-14. [In Persian].
- Rezaei Esfahani, M. A. (2012). *The logic of Qur'an translation* (2nd Edition). Al-Mustafa International Translation and Publishing Center. [In Persian].
- Sadeghi, A. A. (2001). *Historical issues of Persian language*. Sokhan Publication. [In Persian].
- Sadraei Khoei, A. (2004). *Catalogers of manuscripts of Persian translations of the Holy Qur'an*. Center for the Translation of the Holy Qur'an into Foreign Languages. [In Persian].
- Safari Agh Qala, A. (2011). *Noskhe Shenakht*. Mirase Maktoub Publication. [In Persian].
- Saidi, Gh. A. (1389). Qur'an translators: Helpers of Persian language yesterday and today. *Quranic teachings*, (12), 163-190. <https://ensani.ir/fa/article/189261> [In Persian].
- Safavi, B., Radmanesh, A., & Khorasani, M. (2021). A look at some Fararodi words in the translation of the Qur'an known as 704. *Quarterly Journal of Literature and Local Languages of Iran*, 11(1), 103-122. [10.30495/IRLL.2021.682564](https://doi.org/10.30495/IRLL.2021.682564) [In Persian].
- Shahbazi, A. A. (2021). Vocabulary and grammatical selection in old Quran translations (Comparison of Kashf al-Asrar and Rauz al-Janan). *Journal of Studies in Islamic Literature*, 1(2), 1-18. <https://doi.org/10.34785/j022.2022.009> [In Persian].
- Shamshirgarha, M. (2018). Mushaf Aruzandeh of the Qur'an, translated by the National Library (copy number 39795). *Textual Criticism of Persian literature*, 11(43), 115-137. [10.22108/RPLL.2019.113357.1389](https://doi.org/10.22108/RPLL.2019.113357.1389) [In Persian].
- Shartooni, R. (2017). *Mabadi al-Arabiya*. Dar al-Alam Publication. [In Persian].
- Soltani, M., & Meshiipour, M. (1401). Translated Qur'an 3997 Central Library of Tehran University: A treasure of Trans-Napharian Persian. *history of literature*, 15(86), 113-142. <https://doi.org/10.48308/hlit.2023.103115> [In Persian].
- Tabari, M. J. (1995). *Jamea al-Bayan fi Tafsir al-Qur'an, a collective translation by scholars across the Nile*. Tous Publication. [In Persian].
- Yahaghi, M. J. (1993). *Quranic Dictionary*. Astan Quds Razavi Publication. [In Persian].
- Zomoredian, R. (2000). *Collection and description of dialects*. Ferdowsi University Press. [In Persian].